

Василь Купрійчук,

кандидат наук з державного управління,
завідувач сектору соціологічного моніторингу
Центру соціологічних досліджень Інституту
проблем державного управління та місцевого
самоврядування НАДУ

Розвиток освітніх процесів у період Української національної революції 1917-1920 років

У статті висвітлено внесок українських урядів у процес становлення і розвитку управління освіти в період 1917-1920 рр. Проаналізовано системи державного управління, які діяли в Україні в 1917-1920 рр., виявлено не тільки загальні тенденції, а й характерні особливості цього процесу з тим, щоб на їх основі прогнозувати оптимальні можливості його розвитку в сучасних умовах.

Ключові слова: освіта, Українська Народна Республіка, Гетьманат, Директорія, позашкільна освіта, Міністерство народної освіти, педагогічна освіта, вища освіта, реформування освіти, система управління, органи управління.

In the article payment of the Ukrainian governments is reflected in becoming and development of management of education in the period of 1917-1920 the systems of state administration, that operated in Ukraine in 1917-1920, are Analysed, it is discovered not only general tendencies but also characteristic to the feature of this process with that on their basis to forecast optimal possibilities of his development in modern terms.

Key words: education, Ukrainian Republic of People's, Directory, out-of-school education, Department of folk education, pedagogical education. higher education, reformation of education, control system, organs.

Постановка проблеми. Розбудова Української держави, інтеграція і глобалізація соціальних, економічних та культурних

процесів вимагають кардинального оновлення національної освіти України. Пріоритетним напрямом державної політики в Україні стало розв'язання проблеми освіти і виховання молоді. Пошуки оптимальних шляхів вирішення питання сучасної освіти зумовлюють звернення до історії становлення та розвитку національної освіти. Саме в цей час перебудовувався весь устрій соціально-економічної життєдіяльності, неминуче руйнувалися та відмирили старі соціально-педагогічні відносини, системи впливу на освіту, виникали нові, більш відповідні тогочасним умовам. Тому назріла потреба конструктивно-критичного і творчого осмислення позитивного досвіду минулого, що збагатить сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історико-педагогічних досліджень дає підстави стверджувати, що різноманітні аспекти освітніх проблем на початку ХХ ст., а також у період 1917-1920 рр. знайшли відображення в працях науковців: В.Бондаря, В.Василенка, Т.Васьковича, Л.Вовк, М.Гриценка, П.Дроб'язка, І.Зайченка, В.Кузя, М.Лисенка, Д.Мазохи, Н.Побірченко, С.Сисоєвої, О.Сухомлинської, Б.Ступарика, С.Філоненка, А.Черкашина, М.Ярмаченка та ін. Їхні дослідження мають узагальнюючий характер, де в комплексі розкриваються проблеми освітньої політики, розбудови національної освіти, ідеї української національної школи, оригінальність і самобутність української концепції та моделі загальної освіти. У працях Н.Агафонової, В.Богуславської, Н.Ротар, А.Пижика, Ю.Гелячого розкрито діяльність українських урядів, подано історичний аналіз проблеми розвитку загальної освіти в період 1917-1920 рр.

Вітчизняна наука з державного управління також не залишає поза увагою проблематику історичного розвитку реформування системи управління в Україні. Різні аспекти цієї теми відобразили у своїх працях І.Бураковський, Л.Грицаєнко, В.Немцов, К.Корсак, В.Юшин, І.Лікарчук, В.Луговий, М.Кондаков, В.Трощинський, В.Ситник та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Основні проблеми розвитку освітніх процесів на добу Української національної революції 1917-1920 рр. у різних рівнях вивчаються науковцями, у тому

числі й вітчизняними, достатньо давно. При цьому не дослідженими належним чином залишається низка ключових питань, зокрема реформування системи середньої професійної та позашкільної освіти, будівництва вищої освіти, які мають важливе теоретичне й практичне значення.

Мета статті. Дослідити підґрунтя і висвітлити деякі тенденції розвитку освітніх процесів у добу визвольних змагань.

Вклад основного матеріалу. Невід'ємною складовою державотворення у роки Української Народної Республіки було національно-культурне будівництво українського народу. У широкому комплексі управління цієї багатогранної роботи чільне місце посідало національне освітнє, насамперед шкільне будівництво.

На початок 1917 р. в Україні діяло близько 30 тис. шкіл, у яких працювало 58 тис. освітян. Діюча система управління освіти майже на 70% була зрусифікована й охоплювала навчанням лише близько 50% дітей шкільного віку. Вирішуючи ці питання, уряди Центральної Ради і Гетьманату спільно з громадськими і культурними організаціями виділяли посилені асигнування на будівництво або заснування нових українських шкіл. У результаті цих заходів протягом 1917-1918 рр. у доповнення до діючих відкрилося 760 шкіл, які відповідали статусу середніх і мали період навчання сім - десять років, та близько 10 тис. початкових шкіл [1].

Наступним етапом у подальшому розвитку державного управління освітою стало прийняття Директорією УНР програми переведення школи на дванадцятирічний термін навчання. Із 47 тис. шкіл 1,2 тис. отримали право надавати учням середню освіту, 20 тис. семирічну, 15 тис. - початкову, а решта, які не мали своїх приміщень, повинні були займатися ліквідацією неписьменності серед дорослого населення. Реформована школа надавала безкоштовну освіту й охопила навчанням близько 3 млн (85%) дітей шкільного віку, а в регіонах, менш розорених громадянською війною, цей показник сягав 95-100% [2].

Головною ознакою управління освітою було забезпечення та реалізація кадрової політики. За чотири роки педагогічні вищі навчальні заклади республіки випустили 6 тис. освітян, 20 тис. пройшли перекваліфікацію для роботи в українських школах.

Восени 1920 р. у 700 навчальних закладах готувалося 60 тис. працівників освіти і культури, у вищих навчальних закладах країни - майже 20 тис. майбутніх педагогів, що створило передумови проведення в наступні роки широкої українізації освіти, посадити за парти всіх дітей шкільного віку та розгорнути масову ліквідацію неписьменності серед дорослого населення.

Будівництво нової школи об'єктивно поставило перед управлінням держави завдання переглянути навчальні програми та забезпечити школи україномовною й українознавчою навчальною і художньою літературою. Створена Генеральним Секретаріатом освіти комісія, до складу якої на різних етапах діяльності входили І.Стешенко, П.Холодний, П.Сушицький, М.Грушевський, І.Огієнко, О.Кисіль, Б.Білецький, С.Русова, А.Лещенко, І.Власенко, Д.Багалій та інші відомі вчені й педагоги України, займалася написанням нових підручників з української мови, літератури, історії, географії, етнографії, математики, фізики, хімії та інших предметів, які вивчалися у школах.

У процесі формування національної школи розпочалася розбудова раніше малопоширеного упорядкованого дошкільного виховання дітей. Слід зазначити, що в Україні фактично з березня 1917 р. по листопад 1920 р. було "двовладдя". У зазначений період на території, яку контролювали радянські війська, управлінням освітою здійснював Народний Комісаріат освіти, а на території, яку контролювали війська Директорії, - Департамент професійної освіти.

Важливим кроком УНР у становленні суспільного дошкільного виховання була підготовка відділом з позашкільної освіти і дошкільного виховання проекту "Регламент дитячих садків". Згідно з цим офіційним документом планувалося, що суспільне дошкільне виховання стане обов'язковим і безкоштовним завдяки зусиллям департаменту [3, с. 12]. Таким чином, закладався фундамент успішної діяльності державної системи суспільного дошкільного виховання.

До осені 1920 р. у кожній губернії республіки було створено до 80-100 дитсадків, кілька сотень доглядових кімнат-садків, майданчиків, денних санаторіїв тощо, в яких перебували 170 тис. дітей, а це становило 20% малят дошкільного віку. Для безпритульних дітей, кількість яких за три роки громадянської

війни зросла з 20 до 120 тис. осіб, було відкрито 750 дитячих будинків, шкіл-інтернатів на 55 тис. дітей шкільного віку й налагоджено в них навчання. Для сиріт дошкільного віку - 3,7 тис. притулків на 18 тис. осіб.

Поряд із шкільним будівництвом формувалася система управління позашкільною освітою, спрямована на ліквідацію неписьменності серед дорослого населення та підвищення його загальнокультурного рівня. Слід зазначити, що на 1917 р., залежно від регіону, рівень неписьменності або малограмотності серед дорослого населення становив 75-85%. Тому Центральна Рада надала проблемі боротьби з неписьменністю первинної державної ваги й для вирішення цього питання створила в структурі Генерального Секретаріату освіти Департамент позашкільної освіти. Надалі схожі структури діяли при всіх урядах України, які організували проведення широкого комплексу робіт, пов'язаних із ліквідацією неписьменності, а саме: створення вечірніх шкіл, гуртків грамотності, хат-читалень, а для тих, хто уже мав первинну освіту, - народних університетів, будинків освіти, клубів з різними секціями культурно-просвітницької роботи. За чотири роки в Україні для неграмотних людей відкрилося 8 тис. постійно діючих вечірніх шкіл та курсів письменності, у яких водночас навчалася 250 тис. осіб. При 100 народних університетах, клубах, "Просвітах", бібліотеках тощо діяли гуртки, які охоплювали процесом самоосвіти близько 2 млн осіб малописьменного населення, а культурною роботою - мільйони громадян.

Складовою державного управління освітньої роботи була розбудова професійної освіти. На початок 1917 р. в Україні діяло кілька сотень професійних училищ та технікумів. Тому українським урядам систему управління професійної освіти фактично слід було створювати заново.

28 січня 1919 р. в Рівному Директорія УНР затвердила закон про управління освітою, згідно з яким управління народною освітою було децентралізоване, а саме: передане колегіальним органам із представників місцевого самоврядування, комісарів народної освіти та організованого вчителства. Таким чином, було започатковано правове забезпечення управління середньою професійною освітою.

Затверджено також структуру Міністерства народної освіти, що сприяло функціонуванню системи управління середніми професійними навчальними закладами.

У 1917-1920 рр. в Україні функціонували системи середньої професійної освіти. Про це свідчать розширення мережі середніх професійних навчальних закладів. Якщо у 1917 р. в Україні діяли 32 середні технічні навчальні заклади, то в кінці 1918 р. їх нараховувалося 47. Деякі середні технічні училища були перетворені на технікуми. З 1918 по 1920 р. було відкрито 28 технікумів. Управління середньою професійною освітою у 1917-1920 рр. мало всі системоутворюючі ознаки. Практична діяльність органів управління була спрямована на збереження системи освіти, виконання завдань та реалізацію програм даної системи. Створені в 1917-1920 рр. умови для розбудови професійної освіти, а саме: теоретичні та методичні надбання, дуальний характер управління професійною освітою, автономія і самостійність управління навчальними закладами дали змогу впроваджувати в практику безперервну освіту, розширювати мережу професійних навчальних закладів [4].

У роки визвольних змагань розгорнулося формування управління національної вищої освіти й науково-дослідної роботи. Влітку 1917 р. з ініціативи членів Центральної Ради І.Стешенка, С.Петлюри, М.Ковалевського в Києві відкрився перший український вищий навчальний заклад - Народний університет у складі чотирьох факультетів, ректором якого був призначений І.Ганницький. До весни 1918 р. Рада Народних Міністрів УНР за допомогою місцевих органів влади, "Просвіт", громадських організацій заснувала Науково-педагогічну академію, Академію мистецтв, географічний, технологічний інститути в м. Києві, художньо-промисловий інститут у Миргороді та Вищу економічну раду, остання готувала фахівців банківської справи, торгівлі, економістів. У новостворених і діючих вищих навчальних закладах українізувався навчальний процес шляхом відкриття українознавчих факультетів, кафедр, спеціалізацій, запровадження україномовного читання лекцій і ведення практичних занять.

Розгорнуте будівництво управління вищої освіти проходило в період Гетьманату. Цією проблемою займалася

спеціальна комісія на чолі з видатним ученим В.Вернадським. Завдяки її роботі та фінансовій підтримці з боку держави й різних зацікавлених організацій у столиці на основі Київського народного університету відкрився державний університет, також було засновано університети в Катеринославі, Кам'янці-Подільському, Ялті, два факультети на рівні університету в Полтаві та педагогічні інститути в Сумах, інститути історії, мистецтва, археології у Києві. Були оголошені українськими Київський (Святого Володимира), Харківський, Одеський університети. Також модернізувалася вища освіта технічного й аграрного спрямування. Рада Міністрів виділяла кошти на створення електротехнічного факультету в Київському політехнічному інституті, Миколаївського і Херсонського політехнічного, Одеського геофізичного та ряду інших вищих навчальних закладів технічного профілю. Фінансувалося будівництво сільськогосподарського інституту для степової зони в Херсоні, ветеринарного в Харкові, відкриття агрономічного відділу на механіко-математичному факультеті університету Святого Володимира, а також Рада затвердила проект побудови в столиці Сільськогосподарської академії [5].

Широкий вихід Української держави на міжнародну арену поставив перед Гетьманатом завдання готувати фахівців для роботи в дипломатичних представництвах. Для цього в Києві були засновані Консульський та Близькосхідний інститути, які готували фахівців-міжнародників. Гетьманат відкрив також ряд вищих навчальних закладів з підготовки військових спеціалістів, інженерів і техніків залізничного та водного транспорту, працівників торгівлі, медицини, культурних установ тощо. У період правління гетьмана П.Скоропадського було задекларовано створення близько 65 вищих навчальних закладів, з яких розпочало працювати 35.

Розвиваючи систему управління вищої освіти, уряд П.Скоропадського потурбувався про забезпечення її науковцями. За його наказом було надано право всім університетам та дев'ятьом провідним інститутам, зокрема Київському політехнічному, комерційному, медичному, Харківському технічному і ветеринарному та ін., відкривати аспірантуру й

докторантуру для захисту дисертацій і присуджувати наукові ступені здобувачам.

Вінцем діяльності уряду П.Скоропадського в напрямі розвитку освіти і науки стало створення (листопад 1918 р.) Української Академії наук (УАН), яку очолив В.Вернадський.

Значну підтримку управлінню вищою освітою надала Директорія УНР. Але через її нетривале правління в Україні вона не стала такою результативною, як за гетьманату. Зокрема, Рада Народних Міністрів виділила матеріальну допомогу для становлення Академії наук і Кам'янець-Подільського університету, профінансувала відкриття десяти педагогічних інститутів, затвердила програму побудови нових університетів в Україні (Сумах, Вінниці та деяких інших містах), продовжила політику українізації вищих навчальних закладів і введення безкоштовного навчання для студентів. Усе це разом позитивно впливало на формування української вищої освіти [6].

Висновки. Як засвідчує аналіз, на розвиток системи управління освіти великий вплив мали управлінські процеси, які в роки визвольних змагань знайшли свій вияв у впровадженні навчальних програм, статутів, положень, методичних матеріалів стосовно діяльності закладів освіти, що сприяли розвитку освіти в Україні.

У сучасних умовах вплив державного управління на розвиток системи освіти значно зростає, і використання вітчизняного історичного досвіду у практичній площині реформування галузі освіти в Україні слугує підґрунтям для розробки сучасних технологій взаємодії системи державного управління з освітою.

У зв'язку з цим *перспективи подальших наукових розвідок* у сфері реформування системи управління освітою як важливого інституційного елемента Української держави визначаються передусім теоретико-методологічним і науково-експертним забезпеченням відповідних освітніх і правотворчих процесів.

Список використаних джерел

1. Історія української та зарубіжної культури : навч. посіб. / С. М. Клапчук, Б. І. Білик, Ю. А. Горбань та ін. ; за ред. С. М. Клапчука. 6-те вид., випр. і допов. - К. : Знання-Прес, 2007. - 358 с.

2. *Калініченко В. В.* Історія України. Ч. III: 1917-2003 рр. : підруч. для історич. ф-тів вищ. навч. закл. / В. Калініченко, І. Рибалка. - Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. - 628 с.

3. *Улюкаєва Г.* Початок відродження / Г. Улюкаєва // Дошкільне виховання. - 1994. - № 1. - С. 12.

4. *Завальнюк О.* Кам'янець-Подільський державний університет опора українського державотворення (1918-1920 рр.) / О. Завальнюк // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань : зб. наук. пр. - Фастів, 1999.

5. *Папакін Г.* Павло Скоропадський і державотворчі процеси доби Української революції 1917-1921 років / Г. Папакін // Вісн. держ. служби України. - 2008. - № 2. - С. 30-42.

6. *Ульяновський В. І.* Гетьман Павло Скоропадський і справа заснування Української академії наук / В. І. Ульяновський // Укр. іст. журн. 2008. - № 6. - С. 26-38.